

10. Український музей. – К., 1927. – Збірник 1. – С. 252.
11. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. Р-598, оп. 1, спр. 666, арк. 21; ДАЧО, ф. Р-600, оп. 1, спр. 796, арк. 3.
12. ЦДАВО, ф. 166, оп. 8, спр. 443, арк. 186. Добробоженко О. Експонати розповідають // Науково-практична конференція з нагоди 100-річного ювілею Остерського краєзнавчого музею. Збірник наукових праць та публікацій. – Остер. – 2008. – С. 76.
13. Скрипник Г. Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток. – К.: Наукова думка. – 1998. – С. 141.
14. Известия Нежинского общественного комитета. – 1917. – 2августа.
15. Ніжинський музей імені М.В.Гоголя // Глобус. – 1928. – № 19. – С. 303.
16. ВДАЧОН, ф. Р-6093, оп. 1, спр. 13, арк. 4.
17. Український музей. – К., 1927. – Збірник 1. – С. 255.
18. Український музей. – К., 1927. – Збірник 1. – С. 239-240.
19. ЦДАВО, ф. 166, оп. 8, спр. 443, арк. 210.
20. Там само, ф. 166, оп. 8, спр. 443, арк. 211.
21. Лебединський художній музей // Культура. Історія. Традиції. – 2005, № 7. – С. 14.
22. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, ф. X, № 4744, арк. 1-5.
23. Бюлетень Прилуцького окружного музею. – Прилука, 1928. – № 1. С – 5, 8.
24. Хоменко Є. Шевченко на Прилуччині // Бюлетень Прилуцького окружного музею. – Прилука, 1928. – № 1. С – 9-22.
25. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 8, спр. 443, арк. 53.
26. ІМФЕ, ф. 1-1, спр. 40, арк. 15, 18, 40, 49.

Дмитренко Н.М. Народноведческие исследования местных музеев Северо-Днепровского Левобережья в 20-х – начале 30-х гг. XX в.

В статье освещены основные направления исследований и достижения местных музеев региона в области этнографии. Дана короткая характеристика этнографических музейных коллекций.

Ключевые слова: местные музеи, этнографический отдел, кустарные промыслы, фольклор.

Dmytrenko N.M. Ethnological analysis of the local museums of the Northern Dnieper Left-Bank Ukraine in the 20s – the beginning of the 30s years of the XX-th century

The article describes the main directions of the analysis and achievements of the local regional museums in the sphere of ethnography. A short characteristic of the ethnographic museum collections is given.

Key words: the local museums, an ethnographic department, a handcraft industry, a folklore.

11.03.2013 р.

УДК 908(477):069.01 Часовніков «192/193»

С.Й. Татаринюв

«ГЛУХІВЕЦЬ» І.А. ЧАСОВНИКОВ У АРТЕМІВСЬКОМУ ОКРУЖНОМУ МУЗЕЇ У 20-30-х РОКАХ

Вперше досліджено створення земського музею у Бахмуті, діяльність вихідця з Глухова І.А. Часовнікова у 1924-1938 роках на чолі Артемівського музею.

Ключові слова: музей, експонати, екскурсанти

Питання історії музейної справи на Донеччині практично не вивчалось, адже більшість музеїв були створені у другій половині ХХ ст. як «народні», «громадські», і вони відображали тільки «радянський період».

Джерельна база проблеми дуже мізерна. Окремі документи розпорошені у Державному архіві органів вищої влади України та Донецькому обласному архіві. Дослідження носили краєзнавчий (аматорський) або популяризаторський характер.

На фоні сучасного досить активного дослідження історії музейної справи в Україні актуальним стає вивчення витоків музейної справи на Донеччині, ролі особистостей-подвижників.

З початку ХХ ст. земські установи Катеринославської губернії почали працювати над удосконаленням учбово-виховного процесу через створення мережі «шкільних музеїв» у кожному повіті. В 1909 р. у Маріуполі та Бахмуті з'явилися перші музейні заклади [9, 136].

Земський музей у Бахмуті знаходився в будівлі Земської Управи. Ним завідував Г.О. Філь. У 1911 р. в «Народній газеті Бахмутського земства» він писав, що «шкільний музей з експонатами, картами, посібниками для вчителів суміщений з бібліотекою службовців земства» [6].

Відомо, що в 1913 р. у Бахмутському повіті на музеї, що знаходились у волосних селах, виділялося 116 руб. на рік, на придбання експонатів – 100 руб. У 1915 р. ця сума була збільшена до 660 руб. [5, 96].

«Поодинокі та групами, під керівництвом учителя школярі проводили систематичні заняття у музеї». Екскурсії проводили завідувачі музеями. Музейні працівники за два тижні до закінчення учбового року виїжджали з окремими експонатами до шкіл [6].

У губернії в 1915 р. земство скликало «особливу нараду завідуючих музеями і досвідчених осіб», що було першим зібранням краєзнавців. Губернське земство розробило «Інструкцію завідуючим земськими районними музеями», відповідно до якої завідуючий музеєм вів наступні книги: інвентарну (для експонатів), прибутково-видаткову (для грошей і матеріалів), реєстраційну, куди «відвідувачі заносили свої враження і побажання». Щодня він мав робити облік відвідувачів, складати до 5

числа щомісячний звіт (за підсумками року – до 15 січня). Регламентувалася робота музею: щодня з 9 до 15 години, окрім понеділка, в святкові дні – з 13 до 16 години. Музеї не працювали на Великдень, Різдво, Трійцю, в кінці Великого посту, закривалися на канікули з 1 червня по 1 серпня. Змінювати графік роботи музею завідуючий міг тільки за погодженням із губернським земством. Музеї для учнів і вчителів могли відкриватися і в неурочний час. Завідуючий музеєм мав право читати лекції після надання до поліції заявки (в місті – за 3 дні, в повіті – за 7 днів) про місце, приміщення, час і зміст лекції. Переміщення колекцій музеїв по повіту супроводжувалося обов'язковим складанням приймально-передавального акту [9, 137].

Через відсутність при районних музеях довідкових бібліотек, з бібліотеки губернського музею стали виділяти до 2000 книжок у повіті. Також земство брало на себе витрати на придбання, наймання приміщення, оплату опалювання, освітлення, охорону, придбання меблів для квартири завідуючого з опалюванням і освітленням [5, 111].

Після подій 1917-1919 років музейною справою у Бахмуті став займатися 20-річний Ф.П. Максименко. Після закінчення гімназії він вступив до Катеринославської духовної семінарії, яку закінчив у 1917 р, а далі до грудня 1918 р. навчався у Київському університеті [2, 87]. У 1919-1922 рр. Ф.П. Максименко працював у Бахмуті бібліографом відділу Окрнаросвіти, завідуючим музеєм повітового земства – з 1920 р. краєзнавчого музею у відділі політпросвіти. У 1922 р. у кількох числах часопису «Просвещение Донбасса» він надрукував дослідження про краєзнавчу літературу Бахмутського повіту.

У 1923 році у Юзівці на 3-їзді гірничопромислової галузі уперше були висловлені пропозиції про створення у Бахмуті, центрі губернії, історико-краєзнавчого музею. За це взявся відомий в Донбасі учений-природознавець Б.С. Вальх, який з жовтня 1924 р. став директором (завідувачем) Артемівського окружного музею [12].

Упродовж 1925-1938 рр. директором Артемівського музею був Ілля Артемович Часовніков. Він народився в 1887 р. у м. Миколаєві, у 1911 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. З 1911 по 1925 рр. І.А. Часовніков працював в м. Глухів у гімназії, «пролетшколі», завідуючим міським музеєм, а згодом переїхав до Артемівська. Його дружина була дочкою відомого лікаря С.Х. Марутаєва [12]. Вона мала сестру Олександру, яка вийшла заміж за голову РНК УРСР Уласа Чубаря.

Зі звіту І.А. Часовнікова до Наркомосвіти за 1925 р. відомо, що Артемівський музей мав 2 відділи – загальний і краєзнавчий, бібліотеку і лабораторію. За рік вдалося зібрати більше 3000 експонатів. На

утримання музею окрполітпросвіта виділила на рік 800 руб. (зарплата, опалювання, учбові витрати). Формами роботи були «доповіді і оповідання з краєзнавства», «збір статистичних матеріалів». Як позитив відзначено, що «розширилася робота по залученню профспілкових організацій і шкіл». Музей за рік безкоштовно відвідало близько 15 тис. осіб, у т. ч. 80 робітників, 100 селян і 614 червоноармійців [13, рк. 4].

З листа І.А. Часовнікова до ВУАК від 22 травня 1925 р. дізнаємося, що «по археології, етнографії и искусству экспонатов нет, музей открыт 6 января 1924 года и пока располагает коллекциями по природе и производству Артемовского округа» [12; 13, арк. 7].

У листі від 27 серпня 1927 р. І.А. Часовніков звертається до В.О. Городцова, який працював тоді у Державному історичному музеї СРСР у Москві, з наступним проханням: «Уважаемый профессор! Артемовский окружной музей приступил к изучению Артемовского округа (б. Бахмут. уезд Екатер. губ.) в археологическом отношении. Очень ценно для музея имеют Ваши труды по раскопкам, которые Вы производили в нашем округе. Музей обращается к Вам с просьбой передать ему таковые» [10, арк. 243]. Чи була відповідь В.О. Городцова – невідомо.

У 1928 р. І.А. Часовніков розпочав клопотання перед Окрнаросвітою про фінансування місцевих археологічних розкопок. У серпні 1928 р. він звертається до ВУАК: «Артемівський музей одержав 750 крб., які гадає витратити на археологічні розкопки...тому музей звертається с проханням взяти на себе проведення розкопки в межах Артемівської округи з тим, щоб 1). розкопка була проведена на протязі вересня і 2). всі знайдені речі були передані до Артемівського музею... Відповідь треба одержати терміново, бо бракує часу» [7, арк. 123].

2 вересня 1928 р. Часовніков пише до ВУАКу, що «зробив пропозицію внести 750 крб. на рахунок ВУАК...відповідь не одержано... музей прохає телеграфувати про згоду на пропозицію...або що від цієї пропозиції ви відмовляється». 4 вересня він повідомив ВУАК про переказ 500 крб. як гарантії проведення розкопок і просив «починати негайно роботу» [7, арк. 124].

Голова ВУАКу академік О. Новицький звернувся до дійсного члена ВУАКу і заступника Голови Сергія Свиридовича Гамченка з пропозицією взятися за розкопки у Артемівському окрузі, а у разі відмови «рекомендувати когось із археологів». О. Новицький повідомляв, що професор Харківського університету О.С. Федоровський не має можливості працювати ані в Артемівську, ані у Старобільську, де виділені кошти, «бо їде закордон і не може їх використати» [7, арк. 125]. Також ВУАК звернувся до доцента Харківського університету Миколи Карловича Фукса та директора Вовчанського окружного музею

Харківської губернії В.О. Бабенка з проханням виїхати до Артемівська [13, арк. 9].

6 жовтня 1928 р. І.А. Часовніков надіслав до ВУАКу чергового листа, у якому зазначив, що «ваше відношення до нашої справи загрожує скасуванням роботи». 10 жовтня О. Новицький телеграфував до Артемівська, що «умови прийнято, дослідника призначено». 8 жовтня В.О. Бабенко з Вовчанська писав: «Якщо є у вас відомості про місця, де знаходяться пам'ятки стародавньої культури на Артемівщині, прошу мене повідомити. Маю провадити досліди по р. Донцю від м.Словянська на р.Торцю до Слов'янсько-сербська в межах Артемівщини... мало остається часу у жовтні місяці». Бабенко просив терміново вислати йому «Відкритий лист» та кошти. 11 жовтня йому було надано Мандат ВУАК та повідомлено Артемівський музей «виявляти стації кам'яної доби та салтівської культури». І.А.Часовнікову запропонували «взяти участь у цих розкопках як практиканту Артемівського музею» [13, арк. 17]. В кінцевому результаті розкопки В.О.Бабенка зірвалися, а І.А.Часовніков отримав листа, у якому «ВУАК просить пробачити за турботи, які завдав вам...не відмовтеся провести проєктовані розкопки на Артемівщині навесні року 1929» [7, арк.121; 13, арк. 13-19].

Нами не з'ясовано, що робив у 1929-1930 рр. у Д.І. Яворницького директор Артемівського музею, хоча про нього як стажера писала І.Ф. Ковальова. Існує світлина, на якій ми бачимо Д. Яворницького на човні разом зі співробітниками і І.А. Часовніковим [11]. Ми не знайшли у документах його прізвище серед співробітників, що отримували платню на Дніпрогесі [8, арк.43].

Відомо, що в кінці 1920-х років у Артемівському музеї були наступні відділи: антирелігійний, гірничо-промисловий, хіміко-промисловий, гірничий, металургійний, природничий, сільськогосподарський. Виникла ідея створення художнього відділу. У Наркомос надходить лист політпросвіти, Союзу письменників «Забій», де зазначається, що у Артемівському музеї створений відділ «сучасних течій українського мистецтва, відбиті напрями сучасної гравюри, бракує живопису і скульптури» [13, арк. 20-21].

У листі інспекторові музейного сектора Укрнауки 29 січня 1929 р. Ілля Артемович пише, що «у зв'язку з підвищенням матеріального рівня робочих мас» виникло прагнення створити художнє оточення у побуті «виключно у міщанських формах»; це спостерігається «у оформленні робочих клубів – картини у золотих рамах, строкаті меблі міщанського стилю». І.А.Часовніков вважав, що «зараз своєчасно почати роботу по ознайомленню з українським стилем, щоб дати зразки, як створити житлове, клубне оточення в українському стилі» [13, арк. 23-24]. У зв'язку з ростом індивідуального

житлового будівництва І.А. Часовніков турбувався, як дати фотографії українського стилю будинків на протигагу «пряниково-модерністському стилю» [13, арк. 25]. Для збору художніх робіт директор музею виїжджав у м. Рикове (Снакієво), інші місця. Є відомості про наявність у фондах музею робіт Малевича, Кандинського, Кавалерідзе.

Укрнаука оперативно відреагувала на звернення з Артемівська, запропонувавши місцевим органам влади збільшити штати музею, асигнування на наукові і експедиційні дослідження [13, арк.26].

У жовтні 1929 року у зв'язку з епідемією тифу Окнаросвіта вирішила перемістити у приміщення музею гуртожиток профспілкової школи. За 2 дні експозиція була згорнута і перенесена до Палацу ім.Леніна у Клуб шкірників. Як писав І.А.Часовніков, «звідти нас викинули у буквальному розумінні слова...пройшло вже 3 тижні, а приміщення не дають і боюся, що не дадуть. І те, на що було витрачено стільки праці і коштів, на очах гине!» [13, арк. 27]. У грудні 1929 р. міська влада приймає рішення почати ремонт Троїцького собору, щоб розмістити у ньому музей.

Нарком освіти М. Скрипник зажадав «негайно виправити вчинену помилку, надати музею відповідне приміщення» [12; 13, арк. 30].

У 1929-1930 рр. одним з недоліків роботи музею була низька відвідуваність селянами. Знайшли «оригінальний» вихід – «враховуючи, що відвідуваність музею селянами невелика (за звітом 15 осіб за рік), а заходи для збільшення відвідуваності не дали результату, музей усі експонати сільгоспвідділу передав Сільбуду» (клуб у пригороді Ступки) [13, арк. 31].

У розпал сталінських репресій у краєзнавчому музеї працювало 7 співробітників. Його відвідало 48 тис. екскурсантів. Він мав 4235 експонатів, 1656 – в експозиції. Бібліотечний фонд складався зі 1013 книг. Експозиція в Палаці ім. Леніна розташовувалась на площі 137 кв. м. [13, арк. 32-33].

Музей Артемівська був спалений окупантами у січні 1942 р. Існують неперевірені відомості про вилучення частини колекції представниками А. Розенберга. Загадковими є самоусунення Б.С.Вальха, І.А. Часовнікова від музейної справи, хоча вони перебували у окупованому місті і репресіям німців не піддавалися.

Після війни І.А.Часовніков працював директором геологічного музею тресту «Артемвуглерозвідка», брав участь у підготовці 375-ї річниці Бахмутської сторожі. Його подальша доля невідома.

Дослідження історії розвитку музейної справи на Донеччині у ХХ ст. дасть можливість розширити пошук невідомих раніше документальних і архівних джерел для встановлення ролі особистостей у створенні музеїв.

Посилання

1. Бутовский А.И. Историческая записка о Бахмутском духовном училище за 60 лет. – Бахмут, 1893. – 146 с.
2. Белоконь С.И. Библиотека Федора Филипповича Максименко (1897-1983) // Актуальные проблемы теории и истории. – К., 1993. – С. 12-17; Белоконь С.И. Ветеран библиографии // Вперед.– Артемовск – 15 мая 1982.
3. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України // Біографічний довідник. – Ч. 2. – К, 2005. – С. 204-209.
4. Дороднищ А.Я. К программе историко-статистического описания Екатеринославской епархии // Екатеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав. – 1900. – № 16. – С. 76-79.
5. Денежный отчет Бахмутской уездной земской Управы. – Бахмут, 1909. – 283 с.; Денежный отчет Бахмутской уездной земской Управы за 1913 год. – Бахмут, 1913. – 140 с.
6. Народная газета Бахмутского земства. – 1911. – № 34.
7. Науковий архів Інституту археології НАНУ, ф. ВУАК, спр. 114.
8. Науковий архів ІА НАНУ, фонд Д.І. Яворницького, спр. 112.
9. Обзор народного образования в Екатеринославской губернии за 1913-14 учебный год со списком школ к 1-му января 1914 года. – Екатеринослав, 1916. – 240 с.
10. Российский исторический музей. Отдел рукописей, ф. 431, ед. хр. 438.
11. Татарин С.И. История археологических исследований Бахмутского края // Летопись Донбасса. Краеведческий сборник. Вып. 2. – Донецк, 1994. – С. 23-33.
12. Татарин С.И. Из истории Артемовского окружного музея // Рідний край. – Донецк, 1996. – Вып. 1. – С. 52-56.
13. Центральный державный архив вищих органів влади України, ф. 166, оп.6, д. 1696, арк. 1-37.

Татарин С.И. «Глуховец» И.А. Часовников в Артемовском окружном музее в 20-30-е гг.

Впервые исследуется создание земского музея в Бахмуте, деятельность выходца из Глухова И.А. Часовникова в 1924-1938 гг. во главе Артемовского музея.

Ключевые слова: музей, экспонаты, экскурсанты.

Tatarinov S.I. «Hlukhivets» I.A. Chasovnikov in the Artemivsk regional museum in the 20-30-s years

Firstly the foundation of the museum in Bakhmut, the activity of native of Hlukhiv I.A. Chasovnikov's in 1924-38 years as the director of Artemivsk museum are studied.

Key words: a museum, exhibits, tourists.

19.02.2013 р.

УДК 069 (1-21) (091) + 908 (477.52)

Г.В. Ареф'єва

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ СУМСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ В СВІТЛІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Вводиться до наукового обігу дослідження В. Дубровського «Музеї на Україні» (1929), окреслюється об'єктивна картина становлення Сумського художнього музею на тлі процесів, що відбувалися в Україні в галузі музейного будівництва.

Ключові слова: музей, мистецька колекція, образотворче та декоративне мистецтво, музейна справа, архіви.

Питання історії створення та формування музейних колекцій в Україні майже все минуле століття знаходилося в стадії очікування на свого дослідника. Підтвердженням цьому є монографія І.В. Шидловського [1] «Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України», в якій автор в основному використовує «інформацію про музеї з їхніх інтернет-сторінок» [1, 8].

Схожа з іншими музеями країни ситуація склалася з вивченням історії та розвитку першого сумського музею. Проблема була пов'язана з репресією у 1937 р. фундатора закладу Н.Х. Онацького, після чого до 1956 р. було небезпечно згадувати навіть його ім'я. Так само під забороною була інформація про колекціонера і мецената Оскара Гансена, мистецька збірка якого стала основою Сумського музею.

Огляд музейних видань 1950-1980 років дає можливість зробити висновок, що як відсутність необхідної інформації, так і заборона на матеріали, пов'язані з іменами Онацького і Гансена, поперше, створили стереотип образу музею 1920-1946 рр., який кожним наступним автором брався за догму, а тому не досліджувався і не розвивався; по-друге, така ситуація з плином часу, за відсутністю архівних підтверджень, породила безліч безпідставних легенд і спотворень. Найбільше перекручень стосується питання профілю створеного Онацьким музею.

Тільки з 1990-х років для музейних науковців відкрився доступ до архівних документів, що надають можливість як відтворити реальну історію музею, так і очистити її від неправдивих доміслів. Наразі стало можливим зробити це шляхом дослідження двох архівів – колишнього КДБ і унікального особистого архіву Никанора Онацького, який Наталія Никанорівна Онацька передала музею у 1998 р. У цьому архіві знаходиться близько ста оригінальних документів, датованих 1920-1930 рр.

Мета і завдання цієї статті – окреслити об'єктивну картину становлення Сумського художнього музею на тлі тих процесів, що відбувалися в Україні